

Kas Eesti teeb riigikaitselikes õigusloomes kõik võimaliku ja vajaliku oma julgeoleku tagamiseks?

KAIDO PIHTAKAS
emeritadvokaat, Eesti Reservohvitseride Kogu nõunik, reservkapten

Eesti ei vaja sõjakohut oma rajatiste, mahuka administreerimise ning riigieelarve koormamisega. Küll aga tuleks luua institutsionaalne alus selle tegevuseks.

Peame tunnustama, et kogu maailma, sealhulgas Euroopa julgeolekus toimuvad kiired ja ootamatud, sageli ka raskesti prognoositavad negatiivsed muutused. Kuid kas need muutused on ikka ettearvamatud, kas siiski ei ole eelnevalt ohumärke nende tekkimise võimalusest ning kas õigeaegselt rakendatakse hädavajalikke abinõusid ohtude ennetamiseks või kiireks likvideerimiseks?

Kõigi nende muutuste puhul on oluline, et mõjutatud riikides tajutaks tegelikke ohumärke ja võetaks julgeoleku tagamiseks õigeaegselt ette vajalikud ümberkorraldused oma riiklikes

struktuurides ja valmistataks need ette ohutõrjeks.

Ka Eestis on järjekindlalt tegeletud riigikaitse arendamisega, koostades ja uuendades muutuvat olukorda arvestavaid riigikaitse arengukavasid ning Eesti julgeoleku poliitika alused. Nii leitakse uue, riigikaitse arengukava 2017–2026 eessõnas, et „Julgeolekupoliitika alustest lähtuvalt on Eesti julgeolekupoliitika siht ennetada ja tõkestada ohte ning vajaduse korral neile kiiresti ja paindlikult reageerida”.

Üks julgeolekupoliitikat oluliselt toetav valdkond on õigussüsteemi ja õiguskaitseorganite ettevalmistamine võimalikeks kriisiolukordadeks. Selline valmisolek ei ole ainult meie riigisisene enesekaitse küsimus, vaid ka kaasaegsest rahvusvahelisest humanitaar- ja militaarõigusest tulenev riigi otsene kohustus. Täna on meil rahuaeg ja üldise kaitsevalmiduse käigus on vaja teha kõik vajalik ja võimalik, et ennetada riigi julgeolekule suuremate ohtude tekkimise võimalust ning nende tekkimisel rakendada kogu laiapindse riigikaitse võimalusi nende likvideerimiseks. Leian, et Eestis ei ole vastav valmisolek saavutatud kohtute ja

nendega seotud õiguskaitseorganite, sh sõjaväe politsei, prokuratuuri, advokatuuri efektiivseks tegevuseks eriti sõjaseisukorra, ega ka muude seaduses sätestatud kaitseväge tegevust eeldavate eriolukordade ajal. See küsimus vajab oluliselt rohkem tähelepanu ja täpsemat ning asjakohast õiguslikku reguleerimist.

Riigikaitseeadus sätestab: „Selleks, et tagada riigi valmisolek ennetada ja tõrjuda riigi julgeolekut ähvardavat ohtu, kehtib riigis sõltuvalt ohu suurusest üldine kaitsevalmidus, kõrgendatud kaitsevalmidus, erakorraline seisukord või sõjaseisukord” (RiKS § 8 lg 1).

**Erakorralise
seisukorra ajal
peab olema võimalik
määrata kiiresti
kindlaks kohtuvõimu
teostamiseks
õigustatud isikud –
kohtunikud,
prokurörid.**

Peab tunnistama, et meie riigis on kaitsevalmiduse tagamiseks vajalikud meetmed seadustega üldjoontes reguleeritud, sh erakorralise seisukorra ajal ning see toimub viimases osas kooskõlas erakorralise seisukorra seadusega. Selle seaduse 1. jaanuaril 2016 kehtima hakanud redaktsioon sätestab 4. peatükis ka mõned üldised regulatsioonid kriminaal- ja väärteoasjade menetluse erisuste kohta erakorralise seisukorra ajal, näiteks lühendatud tähtajad kriminaalasjade menetluste alustamiseks ja kohtuotsuste väljakuulutamiseks (ErSS § 31 lg 1). Tegemist on pealiskaudse ja ohutõrje mõttes olulist ja ebaolulist mitte eristava regulatsiooniga, milles sisulisest küljest võib tegeliku

õiguskorra tagamise seisukohast kõige olulisemaks pidada näiliselt tühist Riigikohtu esimehele antud õigust muuta kriminaal- ja väärteoasjade läbivaatamise territoriaalset kohtualluvust (ErSS § 30). See õigus on väga oluline, sest mõned kohtud võivad erakorralise seisukorra ajal osutada teovõimetuks, kuna ei suudeta tagada näiteks kohtumõistmise ohutust või on kõik piirkonnas ametis olevad kohtunikud näiteks „roheliste mehikeste” poolt vahistatud või isegi tapetud. Seega on ülioluline, et kiiresti oleks võimalik määrata kindlaks kohtuvõimu teostamiseks õigustatud isikud – kohtunikud (aga ka prokurörid) – ja nende tegevuse abil anda korrarikkumistele kiiresti ametliku riigivõimu õiguslik hinnang koos sellega kaasnevate sunnimeetmete rakendamisega. Samas võib juba ainuüksi seaduse lugemisel näha, et muudes käsitletud küsimustes on õiguslik regulatsioon pehmelt öeldes pealiskaudne.

Veelgi halvem on olukord sõjaseisukorra ajal õigusemõistmist puudutavate regulatsioonidega. Arvan, et tänaseks ei ole seadusandlikult piisavalt selgeid ja asjakohaseid õiguslikke tagatiseid õigussüsteemi efektiivseks toimimiseks sõjaseisukorras selle kõiki erisusi arvestades. Arvestades meie ainsa tõenäolise sõjalise ohustaja poolt lähiminevikus näidatud tänapäevase sõjategevuse suurt intensiivsust, agressiivsust ja „hämamist” („rohelist mehikesed” ja „humanitaarabi”) on meie väikese riigi poolt sõjategevuse ajal kontrollitaval territooriumil õiguskorra tagamise eesmärk saavutatav ainult siis, kui suudame rahuajal kehtestada vajaliku seadusandliku ja toimiva regulatsiooni sõjaseisukorra eritingimustes õigusemõistmise efektiivseks ja riigikaitset toetavaks toimimiseks, kasutades kõiki põhiseaduses lubatud õiguslikke võimalusi ja lahendusi.

Tunnustavalt tuleb suhtuda fakti, et riigikaitseeaduse vastuvõtmise järel hakati Justiitsministeeriumis planeerima riigikaitse õigusliku regulatsiooni lähteülesannet „Riigikaitseõiguse revisjoni

läbiviimise tegevuskava 2016–2019” (2016) alusel ja kavandati olemasolevate riigikaitsega seotud seaduste analüüsid. Lisaks ministriumu asjatundjatele kaasati sellesse protsessi ka spetsialiste väljast-poolt ning kehtestati konkreetsed tähtjad analüüside tegemiseks ja vajalike seaduseelnõude koostamiseks. Lisaks kaasati protsessi ka mitmeid organisatsioone, kellel on riigikaitsega otsene seos: näiteks Eesti Reservohvitseride Kogu juristide sektsioon (EROK JS).

Eesti Reservohvitseride Kogu juristide sektsioon on viimasel neljal aastal korraldanud rahvusvahelisi konverentse, selgitamaks seda, kuidas korraldada Eesti õigussüsteemi tööd erakorralise seisukorra ja sõjaseisukorra ajal ja püüdmaks koguda ja analüüsida ka teiste riikide kogemusi.

EROK JS on tehtud töö tulemusena koostanud sõjaseisukorra ajal Riigikaitsekohtu (sõjakohtu) loomiseks kohtute seaduse (KS) täiendamise esialgse ideekavandi ja selle seletuskirja^{*}. Ideekavandi koostamisel on tuginetud põhiseaduses (PS § 148 lg 2) toodud võimalusele luua teatud liiki kohtuasjade lahendamiseks erikohtud. Lisaks on arvestatud Eesti enda II maailmasõja eelset ja ka teiste riikide (Soome, Ungari, Läti, Iisrael, USA, Ukraina) asjakohast praktikat, kogemusi ja soovitusi. Täpsustamist vajab asjaolu, et oleme koostanud üksnes esialgse ja põhimõttelise probleemi institutsionaalse õigusliku lahenduse ideekavandi, kuid mitte bürokraatia mõttes ametlikku menetlusse võtmiseks kõlbliku seaduseelnõu projekti. Lisaks ei ole selles reguleeritud sõjakohtu menetlusnorme (väga oluline, sest põhiseadus võimaldab siin tavamenetlusest olulisi erisusi) ja selle lõplikku pädevust. Viimase puhul saab piirduda ainult klassikalise sõjakohtu pädevusega, aga ka seda veidi laiendada näiteks meie kaitseväelaste rahvusvahelistel missioonidel osalemisel kerkivate küsimuste lahendamisega.

^{*} Vt lisaks Eesti Reservohvitseride Kogu kodulehelt. – <http://www.erok.ee/et/uudised/>

Väärarusaamade tekkimise vältimiseks tuleb esile tuua, et EROK JS juristohvitserid ei pea siinkohal otstarbekaks rahuajal aktiivselt tegutseva ja seetõttu olulist täiendavat ressursi nõudva erikohtu loomist ja käivitamist, sest meie kohtusüsteemil on rahuajal tegutsemiseks piisav kompetents olemas.

Samas on protsessi kaasatud juristohvitseridel tekkinud selge arusaam, et meil ei ole piisavalt analüüsitud Soome ja teiste riikide praktikat ja seadusi, mis reguleerivad sõjakohtute tegevust sõjaseisukorra ajal. Meie andmetel on ka Justiitsministeeriumi analüüsid seni sisuliselt jäetud analüüsimata see, millised nõuded esitab sõjaseisukord õigussüsteemile ja kuidas meie õigumõistmise süsteem hakkab toimima sõjaajal. Ka siin on EROKi JS juristide arvates jälle vaja eristada kohtusüsteemi igapäevast toimimist laiemas plaanis ja selle teatud sõjategevusega seotud eripäraste ülesannete täitmise korraldamist.

Tuleb rõhutada, et küsimust, kas on tarvis käsitleda põhjalikult erikohtu loomise vajadust, ei ole tõstatanud üksnes EROK JS. Nii kinnitas endine kaitseminister Margus **Tsahkna** Riigikogu infotunnis, et tegeldakse teemaga, kuidas organiseerida ja tagada Eesti sõjaegne kohtupidamine laiemalt, ta loodab, et Justiitsministeerium ja valitsus tulevad lähiaastatel selles asjas ka riigikogu ette (Randla 2017). See on teema, mis on vaja Eestis kindlasti läbi mõelda.

EROK JS konverentsidel mitu ettekannet andnud ülevaadet, kuidas toimib rahuajal nn militaarpersonal, sõjaväelaste kohtuasjade arutamine, kohtute koosseisud jne teistes riikides. Soome Lääne-Uudenmaa ringkonnakohtu kohtunik Klaus **Ekelund** tegi oma ettekandes EROK JS konverentsil 2016 (Pihlakas 2016) põhjaliku ülevaate, kuidas toimub osa ringkonnakohtutes kohtunike ettevalmistus-koolitus nn sõjaväe eriasjade arutamiseks, milline on nende asjade arutamisel kohtu koosseis, mis kogumis tagab ka Sõjakohtu aktiivse toimimise sõjaajal. Teadaolevalt ei ole

siiski Justiitsministeeriumi riigikaitse-õiguse revisjoni käigus Soome kogemusi ja regulatsioone sõjakohtute tegevusest sõja ajal põhjalikult analüüsitud.

Samuti ei ole analüüsitud Läti kogemusi, nende põhiseaduse ja sõjakohtute seaduse alusel sõjakohtu moodustamist ja selle toimimise korda. Näitena alustab sõjakohtute moodustamise Lätis justiitsminister, kui on välja kuulutatud sõjaolukord ning võimalik on Lätis luua üks või mitu sõjakohut ja üks teise astme sõjakohus. Minister määrab sõjakohtute asukoha, tegutsemise piirkonna, kohtuotsuste edasikaebamise korra, korraldab sõjakohtu kohtunike arvestust jne (Pihlakas 2015, 43).

Samal rahvusvahelisel konverentsil esitas Ukraina Ülemkohtu liige Juri **Tsvirkin** põhjaliku ülevaate oma riigi sõjakohtute probleemistikast ning rõhutas, et nende paljude ekspertide arvates suurendas sõjakohtute ja -prokuratuuri likvideerimine probleemi õigusemõistmises ja sai Ukraina idaosas sõjalise tegevuse tugevaks hooandjaks (Pihlakas 2015, 42–43). Ta tõi muuhulgas välja ka selle, et sõjategevuse puhkemisel kaotas selles piirkonnas olev kohtusüsteem peaaegu kohe õigusemõistmise võime ja sõjakohtute likvideerimise tõttu riigireeturist president Janukovõtši ajal ei olnud neid kohtuid millegagi asendada. See omakorda võimaldas rahutuste organiseerijatel asuda teostama näiliselt „seaduslikku” kohtumõistmist ja luua endale täiendavat autoriteeti ja „legitimeerida” rahva hulgas oma tegevust.

Samuti puuduvad meil andmed, et seniajani Justiitsministeeriumi vastav komisjon oleks riigikaitseõiguse analüüsides tegemisel käsitlenud Ungari kogemusi, mis on suures osas sarnased Soomes rakendatuga ning tähelepanuta on ka jäetud Iisraeli ja USA praktika, millist on osaliselt käsitletud samuti EROK JS konverentsil 2017 mais. USA ja Iisraeli kogemus on meie arvates eriti oluline juba seetõttu, et need kaks riiki on viimastel aastakümnetel pidevalt osalenud sõjalistes

konfliktides ja omavad seetõttu tänapäevast, tegelikku ja pikaajalist kogemust sõjategevusega seotud õiguslike probleemide lahendamiseks.

Hetkel jääbki arusaamatuks, miks Justiitsministeeriumis ei taheta analüüsida Soome, Läti, Ungari jt riikide seadusandlust ja kogemusi, millistega reguleeritakse kohtute tegevus sõjaajal, kuid osutades samas suurt tähelepanu erakorralise seisukorra regulatsioonidele, mis kahtlematult samuti on vajalik.

EROK JS on esitanud ideekavandi kohtute seaduse muutmiseks Justiitsministeeriumile, Kaitseministeeriumile, samuti Riigikogu riigikaitsekomisjonile, mille istungil 10. oktoobril 2016 ka seda probleemistikku (ideekavandi tasemel) käsitleti.

Ka EROK JS rahvusvahelisel konverentsil 4.–5. mail 2017 Riigikaitseõigus ja rahvusvaheline sõjaõigus, käsitleti kohtute toimimise erisusi erakorralise seisukorra ja sõjaseisukorra tingimustes. Justiitsminister Urmas **Reinsalu** kriipsutas konverentsi avaettekandes alla, et meie õigussüsteem peab tagama riigi tõrgeteta funktsioneerimise ning seda ka kriiside ja eriolukordade ajal. Reguleeritud peab olema seegi, kuidas käivitub eriolukordades teistsugune mudel ning kuidas olukorra lahendamiseks toime tulla parimal võimalikul viisil. Ei või tekkida olukorda, et kriisiseisundis võiks olemasolev seadus saada piduriks eriolukorra lahendamise kiirusele.

Sama konverentsi teisel päeval, pärast seda kui oli kuulatud Iisraeli endise sõjaväe peaprokuröri Liron **Libmani** ettekannet, rõhutas oma avasõnavõttus Riigikogu riigikaitse komisjoni esimees Hannes **Hanso**, et kohtute tegevuse regulatsioon tuleb lahendada ka siinmail enne kui tekib kriisiolukord, sest siis enam ei jõua (Pihlakas 2017, 53–54).

EROKi JS ei mõista nende Justiitsministeeriumi ametnike seisukohta, kes arvavad, et sõjakohtu tegevust saab efektiivselt organiseerida pelgalt mõnede kohtunike spetsialiseerumise kaudu tavakohtutes. Sõjakohtute tegevus vajab

institutsionaalset lahendust, ta vajab ilmselt ka oma menetluslikku autonoomiat ehk oma menetlusseadustikku. Menetlust kandvateks ideedeks oleks lihtsus, kiirus ja vahetus koos isiku õiguste kaitseks sõjategevuse ajal vajalike garantiidega, sest vastav kohus peab oma ülesannete ja tegevuse eripära tõttu tegutsema koostöös kaitsevägega ja olema selleks ka korralduslikult ette valmistatud. Tegevuse võivad muuta eripäraseks näiteks asjaolu, et sõja ajal ei ole võimalik igas olukorras kasutada internetti ja arvutit, kohus peab tegutsema võimalikult heas kontaktis kaitsevägega ja tundma selle sisemist korraldust ja võimalusi ning olema valmis otsustama rahuajast oluliselt kiiremini jne. Pehmelt öeldes kummaline on mõningate „spetsialistide” arusaam, et sõjategevuse käigus on võimalik (ja ka mõistlik) kõiki kohtualuseid transportida rindest eemale tavakohtutesse ja seal rahuaja seaduste järgi kohut mõista. Kogu maailma senine kogemus näitab, et selliselt ei ole sõjaajal vähemalt sõjalise tegevusega seotud asjades kohtumõistmine otstarbekas ega ka efektiivne. Lisaks tuleks sõjakohtu tegevuse puhul arvesse võtta ka seda, et selle üks roll on kaitsevæes vajaliku distsipliini tagamine, mida saab edukalt ja autoriteetselt teha ainult kaitsevægede esindajate (ohvitseride) kaasamisega kohtumõistmisse. Ka see viimane aspekt vajab eraldi reguleerimist. Kõige muu kõrval on sõjakohtu vahetu tegevus koostöös kaitsevägega vajalik ka seetõttu, et ohvitseridele kasvõi kaudselt õigusmõistmise funktsiooni pealesundimine sõjategevuse ajal distsipliini tagamiseks (juhtub paratamatult kohtuvõimu eemalolekul, sest iga võitleja on väeosas oluline), tähendaks ilmselgelt väga pingelisi ja rikutud suhteid sõjaväelises käsuahelas. Kõigele eeltoodule lisaks on oluline aru saada sellest, et sõjaajal tuleb sõjalise tegevusega seotud kohtumõistmise korraldamiseks teha tihedat koostööd sõjaväega, mis ei ole ilma rahuajal tehtavate eelnevate institutsionaalsete kokkulepete ja läbimängimiseta

Sõjakohtute tegevus vajab selget institutsionaalset lahendust ja oma menetluslikku autonoomiat.

üksikkohtuniku tasemel sõjategevuse ajal reaalselt teostatav.

Sõjaväe tegevusloogika on ka olemuslikult paljuski erinev rahuajal toimuvast ühiskonna „tsiviliseeritud” käitumisest ja asjaajamisest. Kohtunikud, kel tuleb arutada sõjategevusega seotud kohtuasju, peavad omama sellest tegevusest mitte ainult õiguslikku arusaama, vaid ka mõistma selle n-ö operatiivtasandi tegutsemisloogikat ja erireegleid. Näitena võiks siinkohal tuua vastase poolt võimalikul pealetungil kasutatava inimkilbi vastaseid meetmeid ja nende seost sõjalise vajaduse kontseptsiooniga (kas, millal ja kuidas võib sellises olukorras kasutada surmavat jõudu sõjalise eesmärgi – vastase pealetungi seiskamine või tagasilöömine – saavutamiseks). Tsiviilisikute kasutamine inimkilbina sõjategevuses on küll loomulikult keelatud, aga kui seda kasutatakse, tuleb vastaspoole üksuse ülemusel langetada eelkõige mitte õiguslik, vaid sõjaline otsus. Ja siinkohal tuleb tema otsuse hilisemal võimalikul kohtulikul hindamisel mängu sõjalise vajaduse kontseptsioon. Sellest arusaamine ja konkreetse olukorraga seostamine kohtumõistmisel eeldab kohtunikult kindlasti ka teatud arusaamist sõjaväe tegevusest, selleks kasutatavatest vahenditest jne ehk elementaarset sõjalist väljaõpet. EROK JS eestvedamisel ja koostöös kaitsevägega on juba üks grupp juriste saanud sõjalise ettevalmistuse ja ohvitseriväljaõppe, mis võimaldaks neid kasutada võimaliku loodava sõjakohtu esimese tuumikuna. EROK JS on teinud ettepaneku lähiaastatel korraldada

Kaitseväe Ühendatud Õppeasutustes täiendav erialaohvitseride reservistide ja riigikaitse valitsemisalaga seotud juristide täienduskooolitus, et oleks tagatud vajalik arv sõjaerialast koolitust läbinud kohtunikke, prokuröre ja advokaate ning kohtute tasemel toimimine eriolukordades, eriti sõjaseisukorra ajal, et saaks tagatud ka loodava erikohtu – riigikaitsekohtu – efektiivne toimimine, kui sellise kohtu loomiseks vajalik poliitiline otsus tehakse. Samas on selge, et sõltumata sõjakohtu loomisest, vajavad õiguskaitsesüsteemis töötavad asjast huvitatud isikud senise koolituspuudujäägi kompenseerimiseks kiiresti senisest oluliselt suuremas mahus koolitust militaar- ja humanitaarõiguse vallas.

Arvestades Eesti eripära – tema rahvaarvu, suurust, geograafilist asendit ja ajaloolist kogemust –, aga ka Venemaa

Sõltumata sõjakohtu loomisest vajavad asjast huvitatud isikud kiiresti koolitust militaar- ja humanitaarõiguse vallas.

praegust provokatiivset ja üleolevat poliitikat oma naabrite, s.o Balti riikide suhtes, vajab erikohtu – riigikaitsekohtu – õiguslik ja poliitiline põhistus sisulist ja väga põhjalikku ning argumenteeritud arutelu ja seisukohti. Seejuures määravaks ei või mingil juhul saada argumendid, et meil on olemas hästi toimiv kolmeastmeline kohus või et piisab kohtunike koolituse korraldamisest.

On selge, et Eesti ei vaja rahuajal pidevalt tegutsevat sõjakohut, selle rajatise, mahukat administreerimist ega riigieelarve olulist koormamist. Piisab sellest, kui näiteks sõjakohtute eriseaduse või ka kohtute seadusega luuakse sõjakohtu tegevuseks vajalik institutsionaalne alus, määratakse selle juht ning liikmed. Riigikaitsekohtu juhi kohustuseks oleks korraldada võimaliku sõjakohtu kohtunike erialast koolitust ja valmistada ette ning hoida kasutamiskorras sõjakohtu tegevuseks vajalik varustus ning koordineerida oma tegevust nii prokuratuuri, advokatuuri kui ka kaitseväega. Riigikaitsekohtu kohtunikud jätkaksid rahuajal oma tegevust tavakohtunikuna oma rahuaja ametikohal.

Lõpetuseks toon esile, et eespool esitatud on minu isiklikud seisukohad, millised põhimõttelistes küsimustes langevad kokku EROK JS seisukohtadega.

KASUTATUD KIRJANDUS

- EESTI RESERVOHVITSERIDE KOGU. – <http://www.erok.ee/et/uudised/>
ErSS. Erakorralise seisukorra seadus. – RT I 1996, 8, 165, RT I, 12.03.2015, 12.
KS. Kohtute seadus. – RT I 2002, 64, 390.
PIHLAKAS, K. (2015). Õigusemõistmine sõjaajal. – Kaitse Kodu, 6, 40–43.
PIHLAKAS, K. (2016). Kas vajame erakorralise ja sõjaseisukorra ajal tõhusamat kohut? – Kaitse Kodu, 7, 13–15.
PIHLAKAS, K. (2017). Kui relvad kõnelevad... on õigus vait? – Kaitse Kodu, 6, 52–54.
PS. Eesti Vabariigi põhiseadus. – RT 1992, 26, 349.
RANDLA, S. (2017). Eesti plaanib luua sõjaaja kohtupidamise. – Õhtuleht, 1.02.
RIIGIKAITSEÕIGUSE REVISJONI LÄBIVIIMISE KAVA 2016–2019. (2016). – http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/riigikaitseõiguse_revisjoni_labiviimise_tegevuskava_2016-2019_nov.pdf
RIKS. Riigikaitse seadus. – RT I, 12.03.2015, 1.